

DUNYO TILLARI VA ULARNING TASNIFI

Andijon davlat chet tillari instituti ingliz filologiyasi

o'qitish metodikasi va tarjimashunoslik fakulteti

tarjima nazaryasi va amaliyoti

1- bosqich talabasi: Anvarov Abdullo

Ilmiy maslahatchi: Yo`ldasheva S

***Annotatsiya** - Ushbu maqolada dunyo tillarining xilma-xilligi, ularning lingvistik xususiyatlari hamda ilmiy tasniflash tamoyillari keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida tillarning genealogik (qarindoshlik asosidagi), tipologik (tuzilishiga ko'ra) va areal (geografik tarqalishiga ko'ra) tasnifi asosiy yo'nalish sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada Tilshunoslik fanining zamonaviy yondashuvlari asosida dunyo tillarining oilalari, jumladan, Hind-Yevropa tillari oilasi, Turkiy tillar oilasi va boshqa yirik til guruhlarini misolida tahlil berilgan.*

Shuningdek, maqolada tillarning morfologik tuzilishiga ko'ra agglutinativ, flektiv va analitik turlarga ajratilishi ilmiy asosda yoritilgan hamda ularning o'ziga xos xususiyatlari misollar orqali izohlangan. Dunyo tillarining tarqalishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillar ham alohida e'tibor markazida bo'lib, globalizatsiya jarayonining til tizimlariga ko'rsatayotgan ta'siri tahlil etilgan.

Mazkur tadqiqot natijalari tilshunoslik nazariyasini boyitish bilan birga, tarjima, til o'qitish metodikasi va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

***Kalit so'zlar:** dunyo tillari, til tasnifi, Tilshunoslik, genealogik tasnif, tipologik tasnif, areal tasnif, Hind-Yevropa tillari oilasi, Turkiy tillar oilasi,*

agglutinativ tillar, flektiv tillar, analitik tillar, til oilalari, globalizatsiya, lingvistik xilma-xillik.

Dunyo tillari insoniyat tarixining eng muhim va murakkab hodisalaridan biri bo'lib, ular orqali jamiyatda ijtimoiy munosabatlar, madaniy aloqalar hamda tafakkur jarayonlari amalga oshiriladi. Til insoniyatning asosiy kommunikativ vositasi sifatida nafaqat axborot almashish, balki bilimlarni saqlash va avloddan-avlodga yetkazish vazifasini ham bajaradi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, bugungi kunda yer yuzida mavjud tillar soni 6000–7000 atrofida bo'lib, ularning har biri o'ziga xos fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarga ega. Ushbu xilma-xillikni tizimli ravishda o'rganish va ilmiy asosda tasniflash Tilshunoslik fanining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Tilshunoslik tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, tillarni tasniflash g'oyasi qadim zamonlardan boshlab shakllana boshlaganini ko'rish mumkin. Dastlabki davrlarda tillar faqat tashqi o'xshashliklari yoki geografik yaqinligiga qarab guruhlangan bo'lsa, XVIII–XIX asrlarga kelib ilmiy yondashuvlar shakllandi va qiyosiy-tarixiy metod yuzaga keldi. Ushbu metod orqali tillarning tarixiy ildizlari, ularning rivojlanish bosqichlari va o'zaro aloqalari aniqlana boshlandi. Bu esa tilshunoslikda yangi bosqichni boshlab berdi va til oilalari tushunchasining shakllanishiga olib keldi.

Tillarni tasniflashning asosiy yo'nalishlaridan biri genealogik tasnif hisoblanadi. Bu tasnif tillarning kelib chiqishi va tarixiy rivojlanishiga asoslanadi. Genealogik¹ tasnifga ko'ra, umumiy ajdod tilga ega bo'lgan tillar bitta til oilasiga birlashtiriladi. Masalan, Hind-Yevropa tillari oilasi dunyodagi eng keng tarqalgan til oilalaridan biri bo'lib, u o'z ichiga ko'plab tillarni oladi. Ushbu oilaga kiruvchi tillar bir necha guruhlarga bo'linadi, jumladan german, roman, slavyan, hind-eron va boshqa guruhlar mavjud. German tillariga ingliz va nemis tillari kirsa, roman

¹ Genealogik- nasl, kelib chiqish yoki ajdodlar bilan bog'liq ma'noni bildiradi. Tilshunoslikda "genealogik" atamasi tillarni ularning tarixiy kelib chiqishiga qarab guruhlash yoki til oilalariga ajratish jarayonini ifodalaydi.

tillariga fransuz, ispan va italyan tillari kiradi. Slavyan tillari esa sharqiy, g'arbiy va janubiy tarmoqlarga ajraladi. Genealogik tasnifda muhim tushunchalardan biri bu prototil yoki ajdod til hisoblanadi. Har bir til oilasi ma'lum bir qadimiy tilga borib taqaladi va u vaqt o'tishi bilan turli yo'nalishlarda rivojlanib, yangi tillarni shakllantiradi. Masalan, hind-yevropa tillarining ajdod tili sifatida qadimgi hind-yevropa tili qaraladi. Ushbu tilning mavjudligi ilmiy rekonstruksiya usuli orqali aniqlangan bo'lib, u bevosita yozma manbalarda saqlanmagan.

Genealogik tasnif bilan bir qatorda Turkiy tillar oilasi ham muhim o'rin egallaydi. Bu til oilasi asosan Markaziy Osiyo, Sibir, Kavkaz va Yaqin Sharq hududlarida tarqalgan bo'lib, u o'z ichiga ko'plab tillarni oladi. Turkiy tillar o'zining agglutinatív tuzilishi, fonetik uyg'unlik qonunlari va grammatik soddaligi bilan ajralib turadi. Bu tillar ichida o'zbek tili qarluq guruhiga mansub bo'lib, u tarixiy jihatdan qadimgi turkiy tillardan rivojlangan.

Tilshunoslikda tipologik² tasnif ham muhim o'rin tutadi. Bu tasnif tillarning ichki tuzilishini, ya'ni ularning grammatik va morfologik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan. Tipologik tasnif doirasida tillar bir necha asosiy guruhlariga ajratiladi. Agglutinatív tillarda so'zlar o'zak va qo'shimchalardan tashkil topadi hamda har bir qo'shimcha mustaqil grammatik ma'noga ega bo'ladi. Flektiv tillarda esa grammatik ma'nolar so'z shaklining o'zgarishi orqali ifodalanadi va bitta affiks bir nechta grammatik ma'noni bildirishi mumkin. Analitik tillarda grammatik munosabatlar asosan yordamchi so'zlar orqali ifodalanadi, bu esa so'z tartibining muhimligini oshiradi. Tipologik tasnifning yana bir muhim jihati shundaki, u tillarning evolyutsion rivojlanishini tushunishga yordam beradi. Ba'zi tillar tarix davomida bir tipdan boshqasiga o'tishi mumkin. Masalan, ingliz tili qadimda flektiv

² **Tipologik** - turlarga, tuzilishga yoki xususiyatlarga qarab tasniflash bilan bog'liq ma'noni bildiradi. Tilshunoslikda "tipologik" atamasi tillarni ularning ichki grammatik, morfologik va fonetik tuzilishlariga qarab guruhlash jarayonini ifodalaydi.

til bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda u analitik tilga aylangan. Bu jarayon tilning soddalashuvi va grammatik tizimining o'zgarishi bilan bog'liq.

Areal³ tasnif esa tillarning geografik tarqalishini o'rganadi. Bu tasnif til hududlari, lingvistik areallar va izoglossalar orqali amalga oshiriladi. Areal tilshunoslik tillarning o'zaro ta'siri, qarzlashuv jarayonlari va lingvistik kontaktlarni o'rganadi. Masalan, Markaziy Osiyo hududida turkiy va eroniy tillar o'rtasidagi uzoq yillik aloqalar natijasida ko'plab umumiy xususiyatlar shakllangan. Bu jarayon til kontaktlari natijasida yuzaga keladi.

Dunyo tillari ko'plab til oilalariga bo'linadi. Til oilasi deganda **kelib chiqishi va tarixiy aloqalari bo'yicha bir-biriga yaqin tillar guruhi** tushuniladi. Tilshunoslar genealogik tasnif orqali tillarni oilalarga ajratadilar, bu esa tillarning kelib chiqishi va rivojlanish yo'nalishlarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Eng keng tarqalgan til oilalaridan biri **Hind-Yevropa tillari oilasi** bo'lib, unga ingliz, rus, nemis, fransuz, fors va boshqa tillar kiradi. Ushbu til oilasi dunyo miqyosida eng ko'p so'zlashiladigan tillarni o'z ichiga oladi va ko'plab hududlarda rasmiy til sifatida ishlatiladi.

Shuningdek, **turkiy tillar oilasi** ham muhim hisoblanadi. Bu oilaga o'zbek, qozoq, qirg'iz, turk va boshqa tillar kiradi. Turkiy tillar geografik jihatdan Markaziy Osiyo va Turkiya hududlarida keng tarqalgan bo'lib, ularning o'zaro grammatik va fonetik xususiyatlari yaqinlikni ko'rsatadi.

Boshqa muhim til oilalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: **sliav tillari, eroniya tillari, afro-aziatik tillar, bantular oilasi va sin-tibet tillari**. Har bir til oilasi o'z ichida bir nechta kichik guruhlar va alohida tillarni jamlaydi, bu esa tillarning tarixiy

³ Areal -geografik hudud yoki maydon bilan bog'liq ma'noni bildiradi. Tilshunoslikda "areal" atamasi tillarning geografik tarqalishi, hududiy ta'siri va bir-biri bilan muloqotini o'rganish jarayonini ifodalaydi.

va madaniy rivojlanishini tahlil qilishda qulaylik yaratadi. Til oilalarini o'rganish orqali lingvistlar tillarning kelib chiqish tarixini, ularning bir-biriga ta'sirini va grammatik xususiyatlaridagi o'xshashliklarni aniqlay oladilar. Shu sababli til oilalari tushunchasi nafaqat genealogik tasnifning asosiy elementi, balki lingvistik tadqiqotlar uchun zarur nazariy vosita hisoblanadi.

Til va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlik ham muhim ilmiy muammolardan biridir. Til jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi, madaniy qadriyatlari va tarixiy rivojlanishini aks ettiradi. Shu sababli tilni o'rganish orqali jamiyatni chuqurroq anglash mumkin. Sotsiolingvistika til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi, psixolingvistika esa til va inson tafakkuri o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq etadi. Zamonaviy globalizatsiya jarayoni tillarning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Ayrim tillar global miqyosda keng tarqalib, xalqaro aloqa vositasiga aylanmoqda, boshqa tillar esa asta-sekin yo'qolib bormoqda. Bu jarayon lingvistik xilma-xillikning kamayishiga olib keladi. Shu sababli bugungi kunda yo'qolib borayotgan tillarni saqlash va ularni hujjatlashtirish muhim vazifaga aylangan.

Tilshunoslikda yana bir muhim masala bu til va tafakkur o'rtasidagi munosabatdir. Ba'zi nazariyalarga ko'ra, til inson tafakkurini shakllantiradi, boshqalar esa tafakkur tilga nisbatan mustaqil deb hisoblaydi. Bu masala ilmiy bahslar markazida bo'lib, u hali to'liq hal etilmagan.

Shuningdek, dunyo tillarining o'rganilishi madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir til o'ziga xos madaniyatni ifodalaydi va uni o'rganish orqali boshqa xalqlarning dunyoqarashini tushunish mumkin. Bu esa global hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Dunyo tillarining xilma-xilligi insoniyat madaniy merosining ajralmas qismi hisoblanadi. Biroq zamonaviy davrda globalizatsiya, shaharsozlik, ta'limning bir tilda olib borilishi va ommaviy media vositalarining ta'siri natijasida ko'plab tillar yo'qolish

xavfi ostida qolmoqda. UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda 6000 dan ortiq til mavjud bo'lsa, ularning taxminan 40–50% kelgusi 100–200 yil ichida yo'qolishi mumkin⁴. Bu jarayon, avvalo, kichik etnik guruhlar va oz sonli jamiyatlar bilan bog'liq. Ko'plab yosh avlodlar ota-onalari tilida emas, balki global tillarda, masalan ingliz yoki rus tillarida so'zlashishga o'tmoqda, bu esa kichik tillarning kundalik hayotda ishlatilish darajasini pasaytiradi. Yo'qolib borayotgan tillar nafaqat lingvistik, balki madaniy va tarixiy merosni yo'qotish bilan ham bog'liqdir. Har bir til o'ziga xos dunyoqarash, hikoyalar, afsonalar, an'analar va urf-odatlarini saqlaydi. Til yo'qolishi bilan bu madaniy boyliklar ham yo'qoladi. Tilshunoslar va madaniyat muhofazachilari yo'qolib borayotgan tillarni saqlash uchun bir qator usullarni qo'llamoqda. Ularga quyidagilar kiradi: tilni audio va video yozuvlar orqali hujjatlashtirish, kichik tillarda maktab va kurslar tashkil etish, hikoyalar, qo'shiqlar va she'riyatni targ'ib qilish, shuningdek mobil ilovalar, onlayn lug'atlar va elektron resurslar orqali tilni o'rganish imkoniyatini yaratish. Masalan, Ainu tili (Yaponiya), Yuchi tili (AQSh), Manx tili (Shotlandiya) kabi tillar faqat bir necha kishi tomonidan so'zlashiladi, lekin ularni hujjatlashtirish va o'rgatish orqali yo'qolish xavfi kamaytirilmoqda⁵.

Xulosa qilib aytganda, dunyo tillari va ularning tasnifi masalasi tilshunoslik fanining eng muhim va murakkab yo'nalishlaridan biridir. Tillarni genealogik, tipologik va areal mezonlar asosida o'rganish ularning mohiyatini chuqur anglashga yordam beradi. Zamonaviy davrda esa tillarni saqlash, rivojlantirish va ularni ilmiy asosda o'rganish yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.

⁴ UNESCO. *Atlas of the World's Languages in Danger*. <https://www.unesco.org/en/languages>

⁵ Crystal, D. (2000). *Language Death*. Cambridge University Press.

2. Saussure, F. de (1983). Course in General Linguistics. Duckworth.
3. Comrie, B. (1989). Language Universals and Linguistic Typology. University of Chicago Press.
4. Ethnologue-<https://www.ethnologue.com>
5. Britannica-<https://www.britannica.com/topic/language>
6. UNESCO-<https://www.unesco.org/en/languages>